

ФОРМУВАННЯ ЛИЧАКІВСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ У ЛЬВОВІ (XVII – XX СТОЛІТТЯ)

У статті досліджуються процес формування Личаківського некрополя у м. Львові, офіційно відкритого у XVIII ст., пам'ятки історико-меморіальної та культурної спадщини Західного регіону України.

Ключові слова: цвинтар, некрополь, поховання, історико-меморіальна спадщина, пам'ятка.

Kharchuk Kh.

FORMATION OF LYCHAKIV NECROPOLIS IN LVIV OF THE 18-th – 20-th CENTURIES

This article addresses the question of formation Lychakiv necropolis in Lviv, officially opened in the 18th century, the object itself, its historical, memorial and cultural legacy in the western region of Ukraine.

Keywords: cemetery, necropolis, burial place, memory and cultural inheritance, sight.

Найстарішим із перших позаміських цвинтарів, який дійшов до наших днів, є Личаківський. Перші лаконічні згадки про місце, де тепер знаходиться цвинтар, популярно званий „пісками”, походять приблизно з 1567 р., коли там хоронили померлих від „турецької язви” (чуми)¹, однак збережені донині найдавніші пам'ятники датуються кінцем XVIII ст. і початком XIX ст.

Офіційно Личаківський цвинтар відкрито в кінці 1786 р., після того, як згідно з імператорськими декретами Йосифа II було заборонено поховання в криптах храмів та скасовано цвинтарі біля них. Цвинтар призначався для середмістя і IV дільниці міста (Личаківської) та знаходився тоді за межами східних околиць тодішнього Львова.² На початку свого існування цвинтар не мав належного догляду. У львівських хроніках є записи про те, що губернатор Галичини граф Йозеф Брігідо в 1787 р. повідомив магістрат, що керівництво цвинтаря погано виконує свої обов'язки. Річ у тому, що померлих тоді ховали на глибину заледве на лікоть під поверхнею землі.³ Магістрат, отримавши це повідомлення, встановив відповідний нагляд. 11 жовтня 1787 р. уряд губернії повідомив магістрат про скаргу євангелістів стосовно обов'язкової оплати за поховання на Личаківському цвинтарі. На це магістрат відповів, що, незалежно від віросповідання, тільки незаможних людей ховають безплатно, заможні повинні платити встановлену платню.⁴

Давніше Личаківський цвинтар займав значно меншу територію, ніж тепер. Початково, в перші роки свого офіційного заснування, він розташовувався на вершині пагорба, де в XVIII ст. стояла дерев'яна альтанка (існувала ще на початку XX ст.).⁵ Тоді цвинтар займав простір приблизно на стику теперішніх цвинтарних полів 7-го, 9-го, 10-го, 14-го, де досі можна побачити декілька старовинних надгробних плит. Саме з цього місця, де стояла альтанка, згодом почав розростатися цвинтар.

Найдавніша надгробна плита з фрагментом напису-епітафії, збережена до наших днів, походить із 1787 р.⁶ Цю могилу виявив дослідник Владислав Цесельський поблизу згаданої дерев'яної альтани в центрі найдавнішої частини Личаківського цвинтаря. На її надгробній плиті зображена чаша з артосом, яка свідчить про те, що померлий був священиком. З решток напису на плиті відомо, що він помер 15 червня 1787 р.⁷ Можливо, що невідомий покійник походив із тих священиків, які для того, щоб переламати упередження широких кіл громадськості стосовно заміських цвинтарів, велів поховати себе на Личаківі для прикладу.

До найдавніших зі збережених надгробків цвинтаря відносяться: надгробок Маргарити Заболотовської (†1788 р.), овруцького каштеляна Миколи Третяка (†1790 р.), Леопольда Карла Піллера, який „...жив набожно літ 21 і помер у кавалерському стані”, Августа Біттельбергера (†1797 р.) та вірменки Розалії Вартановичівної (†1799 р.).⁸ Декор найдавніших плит Личакова зводиться до традиційних некропольних символів: хрест, череп, кістки, клецидра. Найдавніші пам'ятки Личакова через крихкість пісковика, з якого переважно виконувалися, знаходяться тепер у дуже поганому стані. На 10-му полі знаходиться також посеред давніх плит мармурова плита, на якій можна ще прочитати ім'я, прізвище похованого і рік його смерті (†1675). Цілком можливо, що ця плита опинилася на Личаківі після імператорських декретів Йосифа II про ліквідацію поховань при сакральних спорудах.

Починаючи з 1790 р., львівський магістрат розширював територію цвинтаря, докуповуючи нові земельні ділянки від приватних власників. В 1804 р. магістрат викупив хати передміщан вздовж цвинтарної огорожі, а в 1808 р. розширив цвинтар, викуповуючи ґрунти в передміщанина Себастьяна Ходоровича.⁹ Незважаючи на значне розширення, помешкання сторожа тоді знаходилося на лінії забудови, де тепер стоять каплиці Кисельків і Адамських, а сам цвинтар простягався до підніжжя пагорба, на якому пізніше створено меморіал повстанців 1863 р. Кладовище тоді охоплювало цвинтарні поля: 2-ге, 6–10-те, 14-те і 16-те. Дерев'яний паркан обмежував цвинтар від пасовиська, яке займало місце нинішнього головного рондо, засадженого каштанами. Пасовисько перетинала головна дорога (тепер – вул. І. Мечнікова), а на місці будинку сторожа при головній брамі стояли приватні будівлі.¹⁰

У 1817 р. з крипт костелу Бернардинів вивезено на Личаківський цвинтар „... 330 неушкоджених трун і 73 вози зігнилих трупів та інших останків”. З цього моменту цвинтар починає ставати некрополем.¹¹ В 1856 р., коли були перевезені з Жовківського цвинтаря людські кості та надмогильні пам'ятники, розміщення яких вимагало більшого простору, для розширення кладовища магістрат знову докупив нові ґрунти.¹² Одночасно доручено керівнику ботанічного саду львівського університету Каролу Бауеру запроектувати цвинтарні поля. К. Бауер, знавець паркового будівництва, досконало використав природний ландшафт для прокладання алей, доріг і стежин. Личаківський цвинтар отримав тоді характер англійського парку з вільним плануванням алей. Інтенсивні роботи на цвинтарі тривали до 1858 р.¹³ Крім Бауера, активну участь у роботі з формування кладовища в другій половині XIX ст. брав

його керівник – Тит Тхуржевський. Саме завдяки їхнім спільним зусиллям звичайний цвинтар перетворився у визначну пам'ятку садово-паркового мистецтва Європи.¹⁴

Згідно з рішенням львівського магістрату та завдяки старанням Ігнація Дрекслера у 1875 р. від вул. Святого Петра (тепер – вул. І. Мечнікова) на цвинтарі збудовано дві ідентичні брами в неоготичному стилі і муровану огорожу.¹⁵ За лівою брамою знаходилося невелике рондо, навколо якого ховали заслужених львів'ян. На будівництво цих брам магістрат дозволив використати старі цвинтарні пам'ятники Личакова, які через недогляд родин померлих знаходилися в занедбаному стані. Тоді багато давніх пам'ятників розібрали на їх складові частини. Скульптурні фігури мистецької вартості були виставлені при помешканні керівника цвинтаря. Магістрат продав їх шляхом ліcitaції. Про масове знищення давніх пам'ятників Личакова свідчать міські акти з 1848 р. У 1850-х роках їх залишки використовували при штурванні і утоптуванні доріжок та алей.¹⁶

Личаківський цвинтар від початку свого офіційного заснування призначався для заможних людей. Бідних ховали спочатку на Стрийському, а пізніше – на Янівському кладовищах. У 1880-х роках територію цвинтаря поділено на поля (понад 80). Про це в 1886 р. „Kurjer Lwowski” писав: „Личаківський цвинтар щораз більше старанно утримується, а покращення, які від певного часу зробив новий керівник (Тит Тхуржевський – *прим. автора*) є величезної ваги”. Далі в замітці йдеться про те, що цвинтар поділено на поля, які пронумеровані на вмурованих в землю стовпах.¹⁷

За проектом 1898 р. професора Юліана Захарієвича на Личаківському цвинтарі під найвищим пагорбом планувалося збудувати катакомби, в яких мали ховати урни з прахом кремованих видатних львів'ян. Однак ідея Захарієвича реалізована не була.¹⁸

За час існування Личаківського цвинтаря (понад двісті років) можна виділити три основні періоди, в яких панували інскрипції (вписування до цвинтарних книг) чотирма різними мовами, а саме: німецькою (1786-1830 роках)¹⁹, польською і українською (1830–1939 роках), а після 1939 р. – російською. Написи на пам'ятниках (епітафії), крім української, виконувалися латинською, грецькою, словацькою, чеською, польською, російською, угорською, голландською, румунською мовами. Посилена германізація в Галичині тривала до 1830 р. Після листопадового повстання на новозбудованих надгробках почали робити написи польською мовою, а пізніше – й українською. Найдавніший напис українською мовою можна прочитати на надмогильній плиті українського вченого, заступника Головної Руської Ради, співзасновника Галицько-Руської Матиці Лева Сосновського (*1781 – †1862). В цьому ж році зроблено також найдавніший запис російською мовою на могилі сеньйора галицьких істориків, одного з керівників Ставропігійського інституту, члена-кореспондента Петербурзької академії наук – Дениса Зубрицького (1777 – †16.01.1862), похованого на 22 полі.²⁰

Основним джерелом фіксації померлих та розташування їхніх поховань, які нумерувалися для полегшення можливості пошуку кожної померлої особи, були цвинтарні книги. Від 1885 р. записи у цвинтарних книгах Личаківського кладовища, які збереглися до нашого часу і зберігаються в архівах, почали робити з особливою педантичністю. Відтоді за записами можна було легко віднайти, де знаходиться могила даної особи. Ці книги дотепер слугують цінним джерелом для істориків.

На Личаківському цвинтарі знаходяться двадцять похоронних каплиць львівських аристократичних родин. Двадцять перша – графів Дзедушицьких (поле 73) – знищена артилерійським пострілом у липні 1944 р. Окрім родинних каплиць, на

Личакові є також каплиця вірменських бенедиктинок (поле 5), каплиця греко-католицьких бенедиктинок (поле 6), каплиця-ротонда Орлят (проект Р. Індруха) на польському військовому меморіалі та новозбудована каплиця меморіалу визвольних змагань українського періоду (поле 76) (проект архітектора О. Яреми та інженера Г. Лупія).

Наприкінці XIX ст. почали утворюватися нові поля поховань біля головного рондо. Так, наприклад, поле №1 започатковано у 1896 р. будівництвом пам'ятника польському повстанцю, герою оборони Варшави у 1831 р. Юліану Ордону будівельною фірмою Ю. Марковського за проектом Т. Баронча. Прах Ордона було перевезено з Флоренції. Навколо пам'ятника, запроєктованого по головній осі другої вхідної брами Личаківського цвинтаря, утворилося ще одно рондо.

На початку головної алеї справа від головного рондо на полях № 3, 4, 5 і прилеглих до них наприкінці XIX – на початку XX століть утворився своєрідний пантеон видатних українців Галичини. Особливо потрібно відзначити поле №3, яке, за словами історика Мечислава Орловича, автора путівника по Львову за 1925 р.²¹, спеціально призначалося для поховання українських діячів, вчених та письменників. Тут одним із перших похований Маркіян Шашкевич (†1843), будитель Галицької землі, автор першої української читанки та „Русалки Дністрової“, засновник „Руської трійці“. 1 листопада 1893 р. тіло М. Шашкевича перенесене з цвинтаря с. Новосілки на Личаків. На його гробівці встановлено пам'ятник роботи скульптора Генрика Пер'є, що представляє собою стелу з рельєфним зображенням хреста і символічний саркофаг, на якому сидить виконана з бронзи постать зажуреної жінки, похиленої на урну з прахом. У цьому ж гробівці поховані дружина Шашкевича – Юлія з Крушинських та син Володимир, український письменник, публіцист, драматург.

Поруч із Шашкевичем похований український письменник-народовець Володимир Барвінський (1850–1883), засновник газети „Діло“. Його могила прикрашена пам'ятником роботи скульптора Станіслава Романа Левандовського, виконаним у каменярській фірмі Юліана Марковського. Жіноча постать на пам'ятнику уособлює Україну. Правою рукою жінка тримає факел – символ вічного життя і знань, лівою притискає до грудей хрест – символ віри і духовності. Біля жінки на колінах стоїть хлопець, який в одній руці тримає лавровий вінок над барельєфним медальйоном В. Барвінського, а в другій – герб Галичини. На постаменті під медальйоном є напис: „Щирому труженику своєму – вдячна Русь“.²²

За пам'ятником знаходиться сімейний гробівець Барвінських, в якому поховані брат Володимира – Олександр (†1926) – відомий педагог і громадський діяч, дружина Євгенія з Любовичів (†1913) – піаністка, співачка, перша вчителька Соломії Крушельницької, і син Василь (†1963) – відомий український композитор. З правої сторони від гробівця Барвінських похований Ярослав Кулачківський (†1919), засновник і директор Товариства взаємних зобов'язань та банку „Дністер“. У глибині поля знаходиться могила видатного діяча української культури Івана Верхратського (†1919).

На полі 4-му Личаківського некрополя перепохований із гробниці родини Свачинських (поле 1) видатний український поет, письменник та громадський діяч Іван Франко (†1916). Пам'ятник на його могилі споруджений 1933 р. за проектом українського скульптора Сергія Литвиненка каменярською фірмою Людвика Тировича.²³ Серед видатних українців, похованих на Личакові, є також: митрополит Григорій Яхимович (*1792 – †1863), митрополит Спиридон Литвинович (1810 – 1869) (поле 5), поет, філолог, етнограф, громадський діяч Іван Вагилевич (*1811 – †1866) (поле 5), гро-

мадський діяч, журналіст, юрист Антін Павецький (*1818 – †1889) (поле 7), греко-католицький священик, історик, археолог, філолог та етнограф Антін Петрушевич (*1821 – †1913) (поле 5), літературознавець, письменник, громадський діяч Омелян Огоновський (*1833 – †1894) (поле 1), композитор Анатоль (Наталь) Вахнянин (*1841 – †1908) (поле 72), архітектор Іван Левинський (*1851 – †1919) (поле 73), архітектор Василь Нагірний (*1848 – †1921) (поле 4), поет Іван Труш (*1869 – †1941) (поле 1), співачка Соломія Крушельницька (*1872 – †1952) (поле 4), композитор Станіслав Людкевич (*1879 – †1979) (поле 3), громадський діяч, видавець Михайло Павлик (*1896 – †1977) (поле 21), живописець Антон Манастирський (*1878 – †1969) (поле 5), композитор Анатолій Кос-Анатольський (*1909 – †1983) (поле 3), архітектор Олекса Новаківський (*1922 – †1993) (поле 59) та багато інших.

До давніх польських військових поховань, які утворилися у XIX ст. на Личаківському цвинтарі, відносяться могили жовнірів війська Тадеуша Костюшки та два військові цвинтаріки польських інсургентів з листопадового 1830-1831 років та січневого 1863-1864 років повстань проти царської Росії. Жовніри війська Тадеуша Костюшки – Францішек Заремба (†1863) та Антоні Пйорецький (†1870) – поховані по ліву сторону від пам'ятника І. Франку. Неподалік від цих поховань знаходиться могила ротмістра Юзефа Сас-Чуловського (†1863), учасника наполеонівських війн. На полі 15-му стоїть залізний саркофаг генерала військ Наполеона Вінцентія Шептицького (†1834). Трохи далі, справа від нього, спочиває Бенедикт Денис Колиско, генерал-бригадир польських військ за часів короля Станіслава-Августа, учасника повстання Костюшки, керівника листопадового повстання 1831 р. проти царської Росії. Четвертим жовніром Костюшки, похованим на Личаківі, є художник Юзеф Рейхан.²⁴

Йдучи від могил воїнів Костюшки і повернувши направо від головної алеї, а далі між полями №№ 69 і 71 можна дістатися на невеликий цвинтар ветеранів польського листопадового повстання 1830–1831 років проти царської Росії (поле 71). Цвинтарик постав у 50-т роковини листопадової революції 1830 р. згідно з постановою міської ради під керуванням президента Львова Міхала Гноїнського 1880 р. з ініціативи Польського товариства опіки над могилами героїв (Polskie Towarzystwo Opieki nad grobami Bogaterów), яка подарувала спеціально призначений ґрунт на Личаківському цвинтарі для учасників повстання 1880-1881 років.²⁵ Тоді на полі №71 Личаківського цвинтаря було виділено ділянку площею 5 арів.²⁶ Тут у 1881-1916 роках довкола кам'яного саркофагу з пісковика на прямокутній ділянці, яка раніше була оточена живоplotом, поховано 47 ветеранів польських військ із кампанії 1830-1831 років. Саркофаг оздоблений військовими емблемами – до половини покритий прапором польського війська, прикрашений лавровими вінками, складеними шаблями й уланською шапкою; та завершений скульптурою молодого орла з розпростертими крилами (скульптор Генрик Пер'є, 1886 р., каменярська фірма Александра Загурського).

Скромні могили польських повстанців, оздоблені залізними хрестами з білими таблицями, поставлені рівними рядами, отримали назву „Залізної компанії” („Żelazna Kompania”), від того і походить друга назва цвинтаря. На території Личаківського цвинтаря в окремих індивідуальних могилах та сімейних гробівцях поховано ще близько 146 учасників листопадового повстання (згідно з дослідженням Ю. Біаліні-Холодецького (J. Białunia-Chołodecki).²⁷)

Кладовище учасників січневого повстання 1863-1864 років проти царської Росії знаходиться на плато найвищого пагорба Личаківського цвинтаря (поле 40) у його східній частині. Історія постання цвинтаря бере свій початок від того моменту, коли на Личакові в середині 1860-х років встановлено символічний дерев'яний хрест полеглим у 1863-1864 роках.²⁸ Після поразки січневого повстання в 1863-1864 роках у Львові опинилася значна частина його учасників, яким вдалося емігрувати за межі Росії, а також і тим, які через деякий час почали повертатися з каторги зі Сибіру. Для допомоги колишнім повстанцям громадськість Львова створила ряд організацій, які опікувалися цими ветеранами. В кінці 1890-х років Товариство взаємної допомоги учасникам польського повстання (Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego) з 1863-1864 років (відроджене у березні 1888 р.) добилося дозволу міської ради м. Львова на виділення окремого поля для січневих повстанців.²⁹ На початку цвинтаря січневих повстанців при вході розташований пам'ятник Шимону Візунасу Шидловському (прибрано ім'я князя Святополк-Мірського) (†1906), хорунжому Вітебської землі, активному учаснику повстання. Пам'ятник виконаний у майстерні Зигмунта Загурського, 1908-1909 років, автор пам'ятника – скульптор Антон-Теодор Дуда, автор моделі статуї – скульптор Юзеф Хмелінський.

Найбільшим військовим цвинтарем Личакова колись був Австрійський військовий цвинтар, закладений російськими санітарними службами відразу після вибуху Першої світової війни в 1914 р., упорядкований і закритий австрійською владою. Цвинтар займав колись поля на 82-ге поле Личаківського цвинтаря (або за радянською нумерацією – на поля – 82-ге, 82-ге а, 82-ге б, 82-ге в та 84-те) і щільно прилягав до його північної сторони, був знищений більшовиками у 1946–1948 роках. Тепер його територія майже повністю зайнята похованнями 1950–1980 років. Від Австрійського військового цвинтаря дотепер залишилася лише вхідна брама з боку вул. Черемшини (давніше – вул. Цетнарівка) та могила Павла Ліськевича, четаря Української Галицької армії.

У південно-східній частині Личакова на похилій в сторону Погулянки ділянці знаходиться Польський військовий меморіал з українсько-польської війни 1918–1919 років та польсько-більшовицької війни 1920 р., запроєктований архітектором Рудольфом Індрухом. Перше поховання тут датується 24 листопада 1918 р. Після того, як українські війська відступили зі Львова і для поляків стали доступними Личаківський та Янівський цвинтарі, міська рада вирішила ліквідувати всі тимчасові поховання у місті, де відбувалися бої. Починаючи з весни 1919 р., на новостворений цвинтар біля Личакова перенесли останки полеглих із численних місць поховань у скверах та парках. Останнє перезахоронення тут відбулося у квітні 1939 р. У 1971 р. польський військовий меморіал був знищений радянською владою, а у 1989-2005 роках його відбудували з деякими змінами.

Після Другої світової війни на Личаківському цвинтарі почали будувати стандартні надгробки комбінату похоронного обслуговування. На 1-му полі стали ховати більш знатних громадян міста, на решті полів на вільних ділянках ховали і простих людей. Тоді частково змінилося планування цвинтаря: ліквідували деякі площадки та доріжки. У 1975 р. було прийнято рішення про припинення поховань. Дозволялося поховання відомих особистостей та членів родин, які мали власні гробівці на цвинтарі, в окремих випадках допускалося підзахоронення в існуючі могили померлих родичів після 25-літнього терміну поховання. В радянський період через всездозволеність у виборі місця під захоронення багато полів давніх поховань втратили свій первісний вигляд. Занепаду та нищенню давніх надгробних пам'ят-

ників сприяли також відсутність належного догляду за могилами, коли родини померлих виїхали до Польщі, відсутність належної охорони на кладовищі. Починаючи з 1970-х років, громадськість Львова, представники творчої інтелігенції, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури неодноразово зверталися до владних структур з вимогою надати кладовищу статусу заповідника та забезпечити належною охороною та реставрацією його мистецькі цінності. Статус історико-культурного заповідника місцевого значення Личаківський цвинтар отримав лише 10 липня 1990 р. згідно з ухвалою Львівської міської ради народних депутатів. У 1991 р. до його складу було включено кладовище Пагорб Слави.

В 1990-х роках на початку незалежності Української держави на 76-му полі за ініціативою міської ради та дирекції Личаківського цвинтаря почав споруджуватися Меморіал визвольних змагань українського народу. Проект створений творчим колективом у складі скульпторів М. Посікири, Д. Крвавича, архітектора М. Федика та художника І. Гавришкевича. Відновлення пам'яті українського стрілецтва, створення почесних полів поховань необхідно підтримувати і вітати. Однак ставити їх потрібно у тих історичних місцях, які підтверджують архівні дані. Частина 76-го поля, на якій сьогодні стоїть пам'ятна колона, була довгі роки сміттєзвалищем Личаківського цвинтаря. У 1940-х роках згідно з усних свідчень сюди також звозили людські тіла із закладу судової медицини.

Праворуч від головного входу на Личаківський цвинтар зі сторони вул. І. Мечнікова на початку 1990-х років створено так зване «поле почесних поховань», яке займає частину 67 поля. Це поле було започатковане перезахороненням видатних діячів ОУН та УПА, відомих українських багатолітніх політ'язнів Миколи Сороки та його дружини Катерини Зарицької. 28 вересня 1991 р. прах Миколи Сороки привезли з Мордовії в Україну і поховали у спільній могилі разом із дружиною Катериною Зарицькою, яка померла 29 серпня 1986 р. і була до того часу похована у родинному гробівці на Личаківському цвинтарі. У жовтні 1997 р. після тяжкої хвороби тут поховано українського письменника Петра Дужого (*1916 – †1997), визначного діяча ОУН та УПА, багатолітнього політ'язня.

Личаківський цвинтар відноситься до найдавніших та найвідоміших некрополів Європи та світу. Він старший від варшавських Повонзок та паризького Пер-Лашез. За характером планування Личаківський цвинтар нагадує ландшафтний парк. Невипадково Владислав Цесельський, описуючи характери львівських цвинтарів, назвав Личаківський некрополь великим букетом квітів, посеред якого виринають, ніби кам'яні квіти, надгробки. На його території збереглася значна частина давніх надгробків, гробівців та каплиць. Враховуючи історико-меморіальну та мистецьку цінність кладовища, його необхідно берегти та поступово реставрувати як унікальну перлину світової спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ *Schnür-Peplowski S.* Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772–1858). – Т. II. – Лwów, 1896. – S. 101.

² *Ciesielski W.* Pomnikowe rysy z cmentarzy Lwowskich. – Лwów, 1890. – S. 16; *Rolle M.* Lwowska Boża rola/ M. Rolle. // *Gazeta lwowska.* – Лwów, 6.XI.1930 – № 256.

³ *Schnür-Peplowski S.* Obrazy z przeszłości... – Лwów, 1896. – S. 101.

⁴ *Ciesielski W.* Pomnikowe rysy... – Лwów, 1890. – S. 16.

⁵ *Голубець М.* Личаківський цвинтар у Львові // *Діло.* – Львів, 20 жовтня 1932. – № 233.

⁶ *Rolle M.* Lwowska Boża rola // *Gazeta lwowska.* – Лwów, 6.XI.1930. – № 256.

⁷ Ibidem. – S. 75.

⁸ Голубець М. Личаківський цвинтар... // Діло. – Львів, 20 жовтня 1932. – № 233; *Prendkówna B.* 150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego // *Przegląd Krajoznawczy.* – Lwów, 1938. – № 12. – S. 183.

⁹ Голубець М. Личаківський цвинтар у Львові // Діло. – Львів, 19 жовтня 1932. – № 232.

¹⁰ *Ciesielski W.* Pomnikowe gusy... – Lwów, 1890. – S. 18.

¹¹ *Jaworski F.* Lwów stary i wczorajszy. – Lwów, 1911. – S. 46.

¹² *Ciesielski W.* Pomnikowe gusy... – Lwów, 1890. – S. 18.

¹³ *Rolle M.* Lwowska Boża rola // *Gazeta lwowska.* – Lwów, 6.XI.1930. – № 256.

¹⁴ *Ciesielski W.* Pomnikowe gusy... – Lwów, 1890. – S. 18.

¹⁵ Плани та креслення надгробних пам'ятників, гробівців та каплиць на Личаківському кладовищі. – Державний архів Львівської області. – Ф. 2 [Міське управління в королівському столичному місті Львові, 1919-1939 pp.], оп. 4 [Будівельний відділ], спр. 1266. – 107 арк.; *Markowski J.* Cmentarz Łyczakowski. – Lwów, 1890. – S. 13-14; *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895.* – Lwów: nakładem gminy król. stół. miasta Lwowa. – Z drukarni W. A. Szyjskiego, 1896. – S. 337.

¹⁶ Голубець М. Личаківський цвинтар... // Діло. – Львів, 20 жовтня 1932. – № 233.

¹⁷ *Kurier Lwowski.* – Lwów, 27. IV.1886. – № 174. – S. 4.

¹⁸ *Kurier Lwowski.* – Lwów, 25. XI.1898. – № 327. – S. 4.

¹⁹ *Dziennik literacki.* – Lwów, 1863/ № 47. – S. 375-376.

²⁰ Голубець М. Пантеон Галицької землі // Діло. – Львів, 23 жовтня 1932. – № 236.

²¹ *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta. – Wydanie drugie rozszerzone. – Książnica-Atlas. Zjednoczone zakłady kartograficzne i wydawnicze tow. naucz. szkół. średn. i wyż. s. a. – Lwów; Warszawa, 1925. – S. 123.

²² Голубець М. Пантеон... // Діло. – Львів, 24 жовтня 1932. – № 237.

²³ Там само.

²⁴ *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. – Lwów, 1937. – S. 14.

²⁵ *Medyński A.* Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. – Lwów, 1937. – S. 20.

²⁶ *Białynia-Cholodecki J.* Żelazna Kompania // *Kronika Powszechna.* – 1913. – №48. – S. 795.

²⁷ *Medyński A.* Przewodnik po cmentarzu... – Lwów, 1937. – S. 23; *Cholodecki Białynia J.* Cmentarzyska i groby naszych Bogaterów z lat 1794–1864 na terenie Wschodniej Małopolski. – Lwów, 1928.

²⁸ *Dziennik Polski.* – Lwów. – 3.X.1867. – №82. – S. 3.

²⁹ *Kurier Lwowski.* – 22.III.1888. – S. 2; *Wiczkowski J.* Lwów, jego rozwój i stan kulturalny./Józef Wiczkowski. – Lwów, 1907. – S. 377-378.